

Agnieszka Chamera-Nowak

Uniwersytet Warszawski

ORCID 0000-0001-6445-2143

**„Autentyczna interpretacja”. (Nie)przestrzeganie prawa
autorskiego i konwencji międzynarodowych
w stosunku do wydawców i twórców zagranicznych
w czasie stalinizmu w świetle materiałów
Centralnego Urzędu Wydawnictw,
Przemysłu Graficznego i Księgarstwa**

Stopniowe przejmowanie i umacnianie władzy przez polskich komunistów od 1944 r. miało istotny wpływ na realizowaną przez nich politykę wydawniczą, która musiała być zgodna z radzieckim mechanizmem ideologicznej obróbki świadomości masowej¹. Podejmowane przez rząd wieloetapowe działania podyktowane były zaleceniami z Kremla. W okresie tuż powojennym dopuszczono wprowadzenie do odtwarzania przedwojennego układu wydawniczego, ale jednocześnie przejmowano zakłady poligraficzne oraz gospodarkę papierem². Stopniowo doprowadzono także do niwelacji praw autorskich, które miały służyć realizacji polityki nowej władzy i być prawnym rodzajem przemocy w systemie wydawniczym³.

Komuniści odrzucili nowelizację ustawy o prawie autorskim z 29 III 1926 r. uchwaloną przez Sejm 29 III 1935 r. – jako przejaw prawodawstwa „sanacyjnego”⁴. Następnie dekretem z 9 IV 1946 r. o zawieszeniu mocy niektórych umów wydawniczych w dziedzinie literackiej unieważnili na 5 lat wynikające z ustawy o prawie autorskim uprawnienia do wydawania drukiem dzieł 12 autorów, kosztem

1 W. Choriew, *Ingerencja ZSRR w życie kulturalne Polski (1944–1953)*, „Napis. Pismo poświęcone literaturze okolicznościowej i użytkowej” 2000, t. 6, s. 257–265.

2 S. A. Kondak, *Władza i wydawcy. Polityczne uwarunkowania produkcji książek w Polsce w latach 1944–1949*, Warszawa 1993, s. 15–18.

3 Tamże, s. 66–71.

4 Była to nowatorska i nowoczesna ustawa, w wielu kwestiach wyprzedzająca współczesne ustawodawstwa autorskie, w szczególności ochronę autorskich praw osobistych. *Ustawa o prawie autorskim z dnia 29 marca 1926 r.* Łódź: Czytelnik, 1945; Dz.U. 1926 nr 48 poz.286 *Ustawa z dnia 29 marca 1926 r. o prawie autorskim*; Dz.U. 1935 nr 26 poz. 176 *Ustawa z dnia 22 marca 1935 r. o zmianie ustawy z dnia 29 marca 1926 r. o prawie autorskim*.

prywatnych wydawców⁵. Uchwalona 10 VII 1952 r. ustawa o prawie autorskim⁶ była zakończeniem dostosowywania systemu wydawniczego i regulującego go prawa do radzieckiego wzorca realizującego potrzeby komunistycznej władzy⁷. Miała przede wszystkim na celu ścisłą reglamentację zwłaszcza wynagrodzeń autorskich, które w praktyce nie były wynikiem uwarunkowań rynkowych, ale decyzji administracyjnych. Rada Ministrów na jej podstawie ustalała zasady i stawki honorariów autorskich oraz wzorcowe umowy we wszystkich działach twórczości. Zapisy ustawy miały zapewnić wpływ organów państwa na politykę wydawniczą, w tym na jej ideologiczną zgodność z wytycznymi partii⁸. Jeszcze jednym niezwykle ważnym elementem systemu była cenzura powstała na przełomie 1944 i 1945 r.⁹ Jej mechanizm służył kontroli treści książek oraz zwalczaniu prywatnych wydawców.

Powiązanie ochrony autorskiej z cenzurą

W 1948 r. po opanowaniu wszystkich ważniejszych instytucji państwowych rządzący komuniści przeszli do walki o zdobycie społeczeństwa. Przemiany stalinizacyjne w Polsce dotyczyły również polityki wobec książki¹⁰. Komuniści wcielali w życie ideologiczną wizję tworzenia „nowego człowieka”, co wymagało podjęcia intensywnych działań agitacyjno-propagandowych, do których musiał zostać również dostosowany system produkcji i dystrybucji książek. Rynek książki przystosowano do zasad gospodarki centralnie planowanej. W 1951 r. Centralną Komisję

5 D. Jarosz, *Dzieje książki w Polsce 1944–1989. Wybór źródeł*, Warszawa 2010, s. 32–33.

6 Ustawa m.in. skracala czas trwania praw autorskich po śmierci autora z 50 do 20 lat. Dz.U. 1952 nr 34 poz. 234.

7 Skrócono w niej ochronę majątkową oraz wprowadzono podstawy do wydawania zasad zawierania umów i określania administracyjnie tabel wynagrodzeń autorskich.

8 J. Jezioro, *Wybrane zagadnienia dotyczące relacji między prywatnoprawnym i publicznoprawnym uregulowaniem prawa autorskiego*, [w:] *Księga dla naszych kolegów*, red. J. Mazurkiewicz, Wrocław 2012, s. 184–185.

9 Powstanie cenzury było niejawne, a jej formalną podstawę funkcjonowania stanowił dekret z 5 lipca 1946 r. o utworzeniu Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk. Ustawę o kontroli publikacji i widowisk zatwierdzono dopiero 31 lipca 1981 r. Zob. K. Kamińska-Chełminiak, *Cenzura w Polsce 1944–1960. Organizacja, kadry, metody pracy*, Warszawa 2019; *Główny Urząd Kontroli Prasy 1945–1949*, red. D. Nałęcz, Warszawa 1994; T. Mielczarek, *Uwarunkowania prawne funkcjonowania cenzury w PRL*, „Rocznik Prasoznawczy” 2010, t. 4, s. 29–49; J. M. Bates, *Cenzura w epoce stalinowskiej*, „Teksty Drugie” 2000, nr 1–2, s. 95–120.

10 Zob. D. Jarosz, *Communist Authorities, the Society, and the Book in Poland 1945–1989: Mutual Relationships*, [w:] *Books versus Power. Studies in Relations between Politics and Culture in Polish History*, eds. J. Soszyński, A. Chamera-Nowak, Frankfurt am Main, Peter Lang GmbH, 2015, s. 240–257; S. A. Kondek, *Literatura popularna w ofercie czytelnictwa polskiego socrealizmu*, [w:] *Socrealizm. Fabuły – komunikaty – ikony*, red. K. Stępnik, M. Piechota, Lublin 2006, s. 25–28.

Wydawniczą¹¹ zastąpiono Centralnym Urzędem Wydawnictw, Przemysłu Graficznego i Księgarstwa (CUWPGiK), który od listopada 1951 do połowy 1956 r. sprawował bezpośrednią władzę nad wszystkimi instytucjami wydawniczymi (z wyjątkiem tzw. resortowych, choć te były uzależnione od niego w zakresie przydziału papieru, drukarni i dystrybucji książek), znaczną częścią zakładów graficznych oraz siecią księgarską „Dom Książki”¹². Jednym z jego głównych zadań była kontrola zgodności produkcji wydawniczej z wytycznymi partii. Nad koncepcjami ideologicznymi planu wydawniczego pracowało stalinowskie superministerstwo – Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego, która decydowała o priorytetach produkcji wydawniczej. Natomiast Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk (GUPPiW) nie tylko kontrolował treści książek, ale także zatwierdzał plany wydawnicze, dobór autorów. Główną rolę w ideologicznym kształtowaniu repertuaru wydawniczego miał Wydział Prasy i Wydawnictw KC PZPR, który opracowywał wytyczne polityki wydawniczej oraz „czuwał” nad realizacją zatwierdzonych przez Prezesa Urzędu dyrektyw dla wydawnictw, które również wydawał¹³.

CUWPGiK miał w swojej dyspozycji m.in. szerokie uprawnienia w ustalaniu zasad i wysokości honorariów, umów autorskich i wydawniczych oraz rozstrzyganie kwestii związanych z prawem autorskim. Oprócz wydawania szeregu zarządzeń, instrukcji i wzorów dotyczących umów wydawniczych oraz honorariów zajmował się rozpatrywaniem spraw związanych z umowami z autorami i wydawcami polskimi, a także zagranicznymi. Wpływ na polskie prawo autorskie po II wojnie światowej miały sowieckie koncepcje ograniczenia ochrony autorskiej. To właśnie zmiany polityczne spowodowały zmiany w podejściu do społecznej funkcji prawa autorskiego, szczególnie powiązania ochrony autorskiej z cenzurą¹⁴.

11 Uchwała Komitetu Ministrów do Spraw Kultury z dnia 29 lipca 1949 r. w sprawie koordynacji prac nad planem wydawniczym, M.P. 1949 nr A-54 poz. 729; Zob. A. Chamera-Nowak, *Książka a stalinizm*, Warszawa 2019, s. 65–67.

12 Zob. A. Chamera-Nowak, *Książka a stalinizm*, Warszawa 2019, s. 65–157.

13 AAN, PZPR 237/XIX-9, k. 4–5. Zakres działania Departamentu Programowego w ramach tymczasowego statutu organizacyjnego CUWPGiK.

14 Powiązanie ochrony praw autorskich z cenzurą już w okresie Rosji carskiej spowodowało zmianę w podejściu do społecznej funkcji prawa autorskiego w ZSRR, czego efektem było skrócenie czasu ochrony majątkowej utworów do 15 lat, dostępności twórczości na niektórych polach eksploatacji jak radio, prasa, telewizja oraz swobody tłumaczeń. ZSRR zaczął się wycofywać powoli z tych rozwiązań w latach 70. XX w. (przystąpienie do Konwencji powszechnej). Odbiciem wzorców radzieckich w polskim prawie autorskim uchwalonym w 1952 r. było skrócenie ochrony majątkowej do 20 lat po śmierci autora (w 1975 r. przedłużona do 25 lat) oraz wprowadzenie podstawy prawnej do wydawania zasad zawierania umów i tworzenia administracyjnie tabel wynagrodzeń autorskich. J. Błęszyński, *Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Marcina Jana Stępnia pt. Autorskie prawa majątkowe w prawie polskim i rosyjskim. Analiza prawno-porównawcza napisanej na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Szczecińskiego pod kier. nauk. dr hab. prof. USz Doroty Sokołowskiej*, Warszawa 1 X 2018 r., maszynopis, [on-line] <https://wpia.usz.edu.pl/wp-content/uploads/recenzja-prof.-dr-hab.-Jan-B%C5%82eszy%C5%84ski.pdf> – 18.08.2021.

Brak zgód na tłumaczenia

Nowe władze oficjalnie przyjęły zapisy ustawy o prawie autorskim z 1926 r. oraz fakt, że Polska należała do Konwencji Berneńskiej¹⁵ (od 28 I 1920 r.), jednak nie przeszkadzało jej to łamać prawa autorów, tłumaczy, wydawców i innych twórców polskich oraz zagranicznych. Miało to wpływ na pogorszenie kontaktów z zagranicznymi autorami i wydawcami zarówno z Krajów Demokracji Ludowej (KDL), jak i tych zza żelaznej kurtyny. W efekcie Polska nie otrzymywała zgód na tłumaczenia dzieł obcych, a także na wprowadzanie polskich dzieł na zagraniczne rynki, szczególnie zachodnie.

W latach 1944–1947, jak podaje Adam Bromberg¹⁶, ukazało się 548 przekładów książek autorów obcych, w tym piszących w językach: narodów ZSRR – 91; niemieckim – 73; KLD – 20; angielskim – 185; francuskim – 101 i innych – 78. W ogólnej liczbie przekładów literatura piękna stanowiła 47% (258 tytułów), w tym najwięcej z języka angielskiego – 47% (121 tytułów).

Tab. 1. Przekłady w latach 1948–1950

Rok	Ogółem przekłady	Tytuły autorów rosyjskich i radzieckich	Tytuły autorów z pozostałych krajów
1948	488	95	395
1949	788	350	428
1950	1185	807	378
Suma	2451	1252	1199

Oprac. na podstawie A. Bromberg, *Książki i wydawcy. Ruch wydawniczy w Polsce Ludowej w latach 1944–1957*, wyd. 1, Warszawa 1958, s. 28.

W kolejnych trzech latach 1948–1950¹⁷ znacznie wzrosła liczba przekładów rosyjskich i radzieckich. W 1948 r. stanowiły one 19,5% wszystkich przekładów, w 1949 r. ich liczba podwoiła się do 44%, a w 1950 r. wzrosła do 68%. W tym okresie tłumaczono masowo radziecką literaturę naukową, literaturę rolniczą, ukazało się także ok. 500 tytułów z zakresu literatury pięknej, przy czym, jak przyznaje Bromberg¹⁸, tłumaczenia robiono w pośpiechu, przez co ucierpiała jakość przekładów. Tłumaczenia z literatury angielskiej wzrosły wprawdzie do 150 tytułów rocznie, ale były to niemal wyłącznie książki pisarzy o poglądach lewicowych i klasyków. Nie tłumaczono natomiast literatury naukowej i technicznej. W kolejnych latach 1951–1956 katalogi Domu Książki, na które powołuje się Bromberg¹⁹, zarejestrowały 1437 książek beletrystycznych tłumaczonych z różnych języków poza językami krajów ZSRR. Ukazało się wówczas

¹⁵ Wówczas do Konwencji Berneńskiej nie należały m.in. ZSRR, Chińska Republika Ludowa, USA.

¹⁶ Dane opracowane na podstawie tablic statystycznych Rady Czytelnictwa i Książki z 1954 r. A. Bromberg, *Książki i wydawcy. Ruch wydawniczy w Polsce Ludowej w latach 1944–1957*, wyd. 1, Warszawa 1958, s. 18

¹⁷ Tamże, s. 28.

¹⁸ Tamże, s. 27.

¹⁹ Tamże, s. 115–116.

366 tytułów 98 autorów z Francji, 221 tytułów 58 autorów z Wielkiej Brytanii, 211 tytułów 77 autorów z Niemiec, 120 tytułów 58 autorów z Czechosłowacji, 104 tytuły 35 autorów z USA. Ponadto po kilkadziesiąt tytułów autorów z Węgier, Włoch, Bułgarii, Hiszpanii, Chin i Norwegii oraz z języka łacińskiego; z 5 krajów po kilkanaście oraz po kilka z 20 krajów.

W latach 1944–1955 według szacunków BN²⁰ wydano 10 040 tytułów obcych autorów, w tym z języka angielskiego – 971, czeskiego i słowackiego – 274, francuskiego – 769, niemieckiego – 781, węgierskiego – 70, hiszpańskiego – 50, włoskiego – 99, innych języków – 502 oraz języka rosyjskiego – 6524. Natomiast tłumaczeń tytułów polskich autorów ukazało się 340, w tym z zakresu literatury pięknej – 24.

Powyższe wyliczenia, które do 1955 r. są szacunkowe z powodu braku danych, pokazują, że tłumaczenia z języka rosyjskiego oraz radzieckie zdominowały z czasem przekłady z literatury obcej. W latach 1944–1947 stanowiły ok. 18%, w kolejnych latach 1948–1950 – ok. 51%, a w latach 1951–1955 tylko z języka rosyjskiego wynosiły ok. 75% wszystkich przekładów. W sumie w latach 1944–1955 według BN tłumaczenia samych autorów rosyjskich stanowiły 65% przekładów autorów obcych.

Wpływ na taki stan rzeczy miało nie tylko łamanie praw autorskich wobec zagranicznych autorów i wydawców, ale także wewnętrzna polityka wydawnicza. W latach 50. zmieniono politykę nakładów, które obniżano ze względu na ogromne zapasy niesprzedanych książek oraz broszur w przeważającej większości propagandowych z lat 1949–1950. Nie zmieniono natomiast polityki wydawniczej, tzn. nadal nie wiązano nadmiernych nakładów z zapotrzebowaniem czytelnictwem²¹. Ograniczano natomiast drastycznie repertuar wydawniczy zarówno autorów polskich, jak i obcych. Braki w znacznej mierze uzupełniano tłumaczeniami radzieckimi²². Wpływ na politykę w zakresie przekładów miały oczywiście cenzura i KC PZPR. Weryfikowano nie tylko poprawność ideologiczną każdego tłumaczenia, ale również cały proces wydawniczy i promocyjny książki.

Wypłata honorariów... na miejscu

Komuniści, łamiąc prawa autorskie, narazili Polskę na kosztowne procesy przed zagranicznymi sądami i arbitrażem²³. Konwencja berneńska zobowiązywała władze

20 „Ruch Wydawniczy w Liczbach” 2022, t. 73: 2021 Książki, s. 99.

21 Zob. S. A. Kondek, *Papierowa rewolucja*, Warszawa 1999; A. Chamera-Nowak, *Książka a stalinizm*, Warszawa 2019.

22 Tamże, s. 39.

23 Sprawa ta oczywiście dotyczyła także innych sektorów gospodarki. W 1953 r. powstała Międzyresortowa Komisja dla spraw procesów zagranicznych, która przeanalizowała procesy sądowe, jakie po wojnie toczyły się lub były w toku. Okazało się, że Skarb Państwa w ich wyniku poniósł wysokie koszty finansowe wynoszące wiele milionów dolarów. Ponadto Polska m.in. utraciła kontrahentów lub nawet całe rynki zbytu oraz doznała utraty dobrego imienia w międzynarodowym obrocie gospodarczym. Za przyczyny tego stanu rzeczy Komisja uznała m.in.: nieumiejętne przygotowanie transakcji pod względem prawnym

komunistyczne do ochrony praw autorskich i równego traktowania autorów krajowych i zagranicznych²⁴, jednak obchodzono zarówno przepisy Konwencji, jak i ustawy poprzez zawieranie umów międzynarodowych.

W PRL kwestie praw autorskich podzielono na trzy grupy rzeczowe:

1. prawa wydawnicze,
2. duże prawa autorskie, tj. utwory sceniczne, słowno-muzyczne i muzyczne,
3. małe prawa autorskie, tj. utwory słowno-muzyczne rozrywkowe i estradowe,

oraz na trzy grupy geograficzne:

1. ZSRR,
2. KDL,
3. kraje kapitalistyczne²⁵.

W kwestiach praw wydawniczych stosunki z ZSRR²⁶ do 1954 r. oparte były na umowie z 27 VII 1946 r. zawartej między „Czytelnikiem” a Wszzechzwiązkowym Zjednoczeniem „Mieźdunarodnaja kniga” (dalej Mieźkniga), która ustaliła wynagrodzenie autorów w złotych w wysokości 8% od sprzedanego nakładu²⁷. Nowa umowa zawarta z Mieźknigą 30 IX 1954 r. (obowiązująca od 1 VII 1954 r.) nie przewidywała

(np. niedostateczne doprecyzowanie zapisów, ich dwuznaczność, niezasięganie opinii prawnej); nieprzestrzeganie lub nieznamość ogólnie obowiązujących zasad dobrej wiary i uczciwego obrotu kupieckiego; brak staranności przy wyborze zagranicznego kontrahenta; nieaktywne lub nieudolne podejście polskich placówek za granicą w sprawach zapobieżenia powstaniu sporu czy też maksymalnego zabezpieczenia polskich interesów w toczących się procesach). Rozwiązaniem miało być przede wszystkim wzmocnienie placówek w kadre prawników. W związku z tym, że wykształcenie takiej kadry wymagało co najmniej kilku lat, na początku 1956 r. uznano, że należy powołać stałą Międzyresortową Komisję do spraw umów i procesów zagranicznych. Organ ten miał wydawać opinie doradcze dotyczące zawierania transakcji, wykonywania umów i prowadzenia procesów oraz prowadzić rejestry: adwokatów zagranicznych (w tym „czarne listy” tych, którzy reprezentując polskie interesy, działali na polską szkodę) i sporów zawisłych przez obcymi sądami lub arbitrażem. AAN, CUWPGiK, t. 61, knlb, Uzasadnienie do projektu wniosku Ministra Spraw Wewnętrznych na Prezydium Rządu w sprawie utworzenia Międzyresortowej Komisji do spraw umów i procesów zagranicznych z 7 II 1956 r.

24 Zob. M. Czajkowska-Dąbrowska, *Sytuacja prawna autorów obcych w Polsce*, Lublin 2019, s. 107–152.

25 AAN, CUWPGiK, t. 48, Odpis Notatka [Ministerstwa Finansów, przy. aut.] w sprawie wynagrodzeń twórców zagranicznych oraz rozliczeń z tego tytułu z zagranicą z 7 X 1955 r., k. 21.

26 ZSRR zawierał umowy lokalne dotyczące praw wydawniczych i autorskich.

27 W związku z reformą pieniężną w Polsce (28 X 1950 r.) w lutym 1951 r. zawarto kolejną umowę, ponieważ po reformie – na skutek przeliczenia kursu dewiz w stosunku 100:1, a cen krajowych w stosunku 100:3 – Polska musiałaby autorom rosyjskim płacić trzy razy więcej. Umowa z lutego 1951 r. także zakładała wynagrodzenie procentowe w złotych od sprzedanego nakładu, ale stawki ustalono na ok. 1/3 dotychczasowych, co spowodowało, że Mieźkniga otrzymywała w rublach wynagrodzenia w takiej samej wysokości jak przed reformą. Okres od października 1950 r. do lutego 1951 r. rozliczono na tej samej zasadzie. AAN, CUWPGiK, t. 48, Odpis Notatka [Ministerstwa Finansów, przy. aut.] w sprawie wynagrodzeń twórców zagranicznych oraz rozliczeń z tego tytułu z zagranicą z 7 X 1955 r., k. 21.

wynagrodzenia za prawa autorskie. Wprowadziła jedynie opłatę na rzecz Mieźknigi w wysokości 0,5% od sprzedanego nakładu, która miała pokryć koszty zjednoczenia związane ze świadczeniem usług stronie polskiej. Nowa umowa zmniejszyła płatności w skali rocznej na rzecz Mieźknigi o ok. 1/5. Powyższe umowy nie regulowały jednak należności za prawa autorskie od ZSRR na rzecz polskich autorów. Wydawnictwa z ZSRR zawiadamiały autorów polskich o wydaniu ich książek, a należność na życzenie wypłacały w rublach na miejscu, tzn. na terenie ZSRR. Odbывало się to poza kontrolą Ministerstwa Finansów. Żadna z instytucji w Polsce nie prowadziła kontroli ani ewidencji takich umów. W zakresie tzw. małych i dużych praw autorskich wykorzystywanie twórczości odbywało się – bezpłatnie, bez ochrony praw autorskich²⁸.

W przypadku krajów KLD Polska zawierała umowy indywidualne²⁹ z poszczególnymi wydawnictwami bądź autorami. Do reformy pieniężnej w 1950 r. umowy te przewidywały wynagrodzenie procentowe w walucie kraju, który wydawał książki. Po reformie zastosowano takie samo rozwiązanie jak w umowie z Mieźknigą, czyli przeliczenie zobowiązań 100:1. Nie zgodzili się na takie rozwiązanie m.in. wydawcy i autorzy z Czechosłowacji (dalej CSR) oraz Węgier, którzy domagali się przeliczenia według zasady 100:3³⁰. Stronie polskiej nie udało się dojść w tej kwestii przez długi czas do porozumienia, co spowodowało wstrzymanie transferu dewiz i wypłat polskich należności. Na koniec maja 1955 r. zobowiązania Polski wynosiły w stosunku do: CSR – 265 tys. rub., NRD – 179 tys. rub., Węgier – 59 tys. rub., Bułgarii – 34 tys. rub. oraz Albanii – 2 tys. rub. (były to przeważnie zobowiązania sprzed reformy pieniężnej obliczone w stosunku 100:1). Zobowiązania KDL wobec Polski były o wiele niższe np. CSR – 22 tys. rub.³¹ Jednak powyższe dane mogą być orientacyjne, bowiem żadna instytucja nie prowadziła kontroli i ewidencji polskich zobowiązań³². Ministerstwo Finansów nakazało w związku z tym NBP zezwalać na transfer dewiz do KDL na zasadzie wzajemności oraz nie ograniczać wypłat w Polsce w przypadku przyjazdu autora.

28 Tamże, s. 22.

29 Zawierano je na podstawie umów o współpracy kulturalnej, zakładającej popieranie przez obie strony przekładów na język polski i na język danego kraju wartościowych dzieł literackich i naukowych, np. Umowy o współpracy kulturalnej między Rzeczpospolitą a Republiką Czechosłowacką z 4 lipca 1947 r. Dz.U. nr 47, poz. 346; Zob. J. Królak, *Paratekst w służbie propagandy. Wprowadzenia w przekładach literatury pięknej na język polski i czeski w latach 50. XX wieku*, „Przekłady Literatur Słowiańskich” 2017, t. 8, cz. 1, s. 160–162.

30 Denominacja z 1952 r. polegała na tym, że wszystkie ceny i płace przeliczono w stosunku 100 zł starych na 3 zł nowe, a gotówkę w stosunku 100 zł starych na 1 zł nowy. J. Kaliński, Z. Landau, *Gospodarka Polski w XX wieku*, Warszawa 2003, s. 240.

31 Prezes CUWPGiK w zarządzeniu z 1 VI 1952 r. określił wysokość i zasady stosowania ryczałtów dla autorów zagranicznych – za arkusz autorski od 65 do 100 zł. Natomiast dla autorów polskich rozporządzenia przewidywały stawki za arkusz od 700 do 2000 zł (uchwała nr 419 Prezydium Rządu z 2 VI 1951 r., MP A-56 740, które zarządzeniem prezesa CUWPGiK z 1952 r. podniesiono o 20%). To oczywiście nasuwało wątpliwości natury prawnej – czy jest zachowany wymóg konwencji berneńskiej w sprawie równego traktowania autorów krajowych i zagranicznych.

32 AAN, CUWPGiK, t. 48, k. 11. Pismo Centralnego Zarządu Wydawnictw do prezesa CUW z 5 VII 1955 r.

Mimo protestu CSR i Węgier w nowych umowach z autorami i wydawcami z krajów KDL wynagrodzenie procentowe zastąpiono zryczałtowanym w takim wyliczeniu, aby należności dewizowe nie były wyższe od tych, jakie wynikałyby z wyliczenia procentowego sprzed reformy.

Wstrzymane transfery

W przypadku tzw. dużych i małych praw autorskich Stowarzyszenie Autorów ZAiKS posiadało jeszcze przedwojenne umowy ze związkami autorów poszczególnych krajów o wzajemnej ochronie praw autorskich, które przewidywały, że instytucje i osoby prywatne korzystające z twórczości autorów zagranicznych odprowadzą do związku 10% wpływów, z czego 5% na rzecz autorów, a 5% na rzecz tłumaczy. Po wojnie Ministerstwo Finansów ze względu na wysoki kurs złotego chciało wprowadzić zmiany wysokości stawek i do czasu rozwiązania problemu wstrzymało wszelkie transfery. Sprawa nie była uregulowana co najmniej do połowy lat 50. XX w. ZAiKS nie wysyłał rozliczeń i jednocześnie nie otrzymywał ich od związków z poszczególnych KDL. Na koniec grudnia 1954 r. zobowiązania strony polskiej wynosiły następująco: CSR – 797 900 zł, Węgry – 295 105 zł, NRD – 147 520 zł, Rumunia – 20 620 zł i Bułgaria – 8225 zł. ZAiKS informował, że narastanie zobowiązań hamowało wzajemne korzystanie z dorobku kulturalnego. Szczególnie CSR ograniczała korzystanie z polskich utworów. Ministerstwo Finansów jako rozwiązanie sytuacji proponowało zawarcie odpowiednich umów międzynarodowych z KDL i przejście na bezpłatne korzystanie z dużych i małych praw autorskich³³.

Od 1950 r. ZAiKS nie robił rozliczeń ani transferów do związków autorskich krajów spoza żelaznej kurtyny³⁴. Na koniec grudnia 1954 r. polskie zobowiązania były ogromne, np. w stosunku do Francji sięgały ponad 2 mln zł, NRF – 823 tys. zł, Austrii – 680 tys. zł, Wielkiej Brytanii – 679 tys. zł, Włoch – 601 tys. zł, a niezidentyfikowanych związków – 438 tys. zł³⁵. Według Ministerstwa Finansów po reformie pieniężnej autorzy z krajów kapitalistycznych godzili się na wysokość wynagrodzenia obliczanego ryczałtowo, a płatności odbywały się w ramach limitów przyjętych w planach dewizowych. Jednocześnie z tytułu praw wydawniczych właściwie nie odnotowywano wpływów. Płacono w miarę szybko tylko niektórym, „cennym” dla władzy, autorom z Zachodu znajdującym się w trudnej sytuacji finansowej, jeśli zwrócili się w tej sprawie do ambasady czy konsulatu PRL. Tak było w przypadku pisarza Howarda Fasta³⁶.

33 AAN, CUWPGiK, t. 48, k. 22–23. Odpis Notatka [Ministerstwa Finansów, przy. aut.] w sprawie wynagrodzeń twórców zagranicznych oraz rozliczeń z tego tytułu z zagranicą z 7 X 1955 r.

34 MSZ monitował, że otrzymuje z krajów kapitalistycznych wiele listów od pisarzy, których książki ukazały się w Polsce, z prośbą o interwencje w sprawach wypłaty należnych im honorariów. AAN, CUWPGiK, t. 48, k. 8–9. Pismo MSZ do CUWPGiK z 19 VII 1952 r.

35 Tamże, s. 24.

36 Howard Fast (1914–2003) – amerykański powieściopisarz i publicysta, członek Komunistycznej Partii USA do 1957 r., laureat tzw. leninowskiej nagrody pokojowej z 1953 r.

Departament Prasy i Informacji [MSZ, przyp. aut.] uprzejmie prosi o podanie salda należności z tytułu praw autorskich za książki i sztukę amerykańskiego pisarza Howarda Fasta. W/wym. zwrócił się do Konsulatu Gen. PRL w N.Yorku z prośbą o przekazanie mu w dolarach części należnego mu honorarium. Z uwagi na ciężką sytuację materialną [...] prosimy o pozytywne ustosunkowanie się do jego prośby [...]³⁷.

Po interwencji MSZ pisarz po 5 miesiącach otrzymał „wszystkie należności, których płatność była już wymagalna”³⁸.

Kontakty z wydawcami zagranicznymi mocno się ograniczyły z powodu:

- wydawania w Polsce wielu pozycji bez zawarcia umowy z wydawcami zagranicznymi;
- niewypłacania honorariów;
- proponowania zamiast stosowanego powszechnie na świecie honorarium procentowego (w zależności od ceny i nakładu 6–10%) honorarium ryczałtowego (w zależności od objętości dzieła w arkuszach autorskich);
- zlikwidowania przez wydawnictwa swoich zagranicznych przedstawicielstw (CUWPGiK nakazał kontakty wyłącznie za pośrednictwem attache'ów kulturalnych, a oferowanie książek do tłumaczeń mogło się odbywać tylko za jego zgodą)³⁹.

W archiwum CUWPGiK zachowała się korespondencja oraz pisma dotyczące spraw autorskich, m.in. z dyrektorem Państwowego Instytutu Wydawniczego (PIW) i ZAiKS-em w sprawie wydania dzieł Karela Čapka. PIW, który zamierzał wydać obszerny wybór dzieł pisarza, zwrócił się do Československé divadelní a literární jednatelství (ČDLJ) z prośbą o nadesłanie egzemplarzy lektorskich. ČDLJ odmówiło nadesłania egzemplarzy, dopóki nie zostaną załatwione kwestie umów i honorariów za już wydane dzieła Čapka. Ówczesny dyrektor PIW Adam Ostrowski w piśmie z czerwca 1955 r. do CUWPGiK nadmienił, że monitował w sprawie honorariów za dzieła pisarza w piśmie z 31 I 1955 r., ale nie otrzymał odpowiedzi⁴⁰. ZAiKS natomiast w kwietniu 1955 r. wysłał do CUWPGiK, a także do Departamentu Prasy i Informacji MSZ oraz MKiS odpisy wolnego tłumaczenia listu ČDLJ w sprawie stawek honorariów autorskich proponowanych przez Polskę⁴¹. Czechosłowacki związek

Po ujawnieniu zbrodni stalinizmu zerwał ze swoją działalnością, a swoje rozczarowanie komunizmem wyraził m.in. w książce *The Naked God. The Writer and the Communist Party* z 1957 r., wydanej w Polsce rok później pod tytułem *Król jest nagi*. W Polsce w latach 40. i 50. ukazało się jego 17 książek.

37 AAN, CUWPGiK, t. 48, k. 1. Pismo MSZ do CUW w sprawie honorarium autorskiego Howarda Fasta z 8 V 1953 r.

38 AAN, CUWPGiK, t. 48, k. 3. Pismo Dyr. Departamentu Finansowo-Księgowego CUW do MSZ z 3 X 1953 r.

39 Szereg dokumentów w: AAN, CUWPGiK, t. 61, k. nlb. Por. A. Chamera-Nowak, *Książka a stalinizm*, dz. cyt., s. 290–291.

40 AAN, CUWPGiK, t. 47, k. 25. Pismo dyrektora PIW do dyrektora Gabinetu Prezesa CUW z 29 VI 1955 r.

41 AAN, CUWPGiK, t. 47 k. 24. List przewodni ZAiKS do CUWPGiK z 19 IV 1955 r. w sprawie odpisu wolnego tłumaczenia listu ČDLJ.

autorów nie zgodził się na przekład i wydanie dzieł Čapka oraz zagroził wejściem na drogę prawną, jeśli dzieła zostaną wydane bez jego zgody.

Ponieważ [zachowano oryginalną pisownię, przy. aut.], mimo naszych powtarzających się żądań, nie dostajemy od polskich wydawnictw i teatrów ani żadnych obrachunków ani honorariów autorskich i ponieważ wasi wydawcy mimo naszych protestów stale zajmują wprost nieprzyjemne stanowisko o ile chodzi o narosłe honoraria, prosimy abyście to przyjęli do wiadomości, że [...] autoryzacji na tłumaczenie na język polski sztuk Čapka nie dajemy.

Dostajemy ze strony polskiej nie tylko zapytania w sprawie autoryzacji na tłumaczenia, lecz również i na książkowe wydania przekładów dzieł Čapka. Wiemy, że sprawy honorariów są załatwiane wg rozporządzeń, wydawanych przez wasze urzędy, sądzimy wszakże, że i dla Was jest jasne, że zagraniczni autorzy mogą podporządkować się polskim przepisom, ale skoro uznają, że te przepisy były wydane bez rozumnego uwzględnienia powszechnych międzynarodowych zwyczajów i uprawnionych roszczeń autorskich, mają wówczas pełne prawo odmówić swej zgody na tłumaczenie lub wydanie swego utworu. Polskie rozporządzenia są obowiązujące dla waszych obywateli i obywatelę obcy, zamieszkujący na obcym terytorium, nie są im podporządkowani.

Właśnie w przypadku Karola Čapka otrzymaliśmy od polskiego wydawnictwa [...] propozycję, o której sami nie możemy powiedzieć czy był to zamiar udzielenia jałmużny, czy też urząd zajmujący się ustalaniem stawek honorariów chciał dać umyślnie wyraz lekceważenia zagranicznego autora. Postawił bowiem warunki, które są w jaskrawej sprzeczności z normalną, rozsądną opinią.

[...] Gdyby się zaś pojawiły pokusy do wydania w dzieł lub tłumaczenia ich wbrew wyrażonemu zakazowi następców prawnych autora, musielibyśmy – jakkolwiek z przykrością – sięgnąć do środków prawnych, [...].

Dopóki nie otrzymamy od Was wiadomości, że krajowe postanowienia o honorariach autorskich zostały zmienione, nie będziemy mogli niestety zmienić swego stanowiska⁴².

Przeciąganie spraw

Powyższy list był jednym z wielu w podobnym duchu nadsyłanych do wydawnictw i ZAiKS-u, a które następnie spływały do CUWPGiK, jako kolejne załączniki w monitach o wydanie opinii w sprawie wysokości honorariów.

[...] sprawa unormowania stosunków [chodzi o umowy wydawnicze, przyp. aut.] nie posunęła się naprzód i brak jest wytycznych w tej kwestii, CUW stał się zbiornicą obraźliwych odpisów korespondencji kierowanej przez wydawców z KDL pod adresem polskich wydawnictw... [...]⁴³.

42 AAN, CUWPGiK, t. 47, k. 25–26. Luźne tłumaczenie listu ČDLJ do dyrektora PIW z 29 III 1955 r.

43 AAN, CUWPGiK, t. 47, k. 19. Notatka w sprawie umów autorskich z KDL z 4 X 1955 r.

Urząd był bezradny, bo biura prawne poszczególnych organów, np. Biura Prac Legislacyjnych URM, miały odmienne stanowiska co do ich interpretacji. Zapisy ustawy były niejasne, co nastroczało problemów z ich interpretacją przez wiele lat. Najwięcej kontrowersji dotyczyło wpływu art. 61. i 62.⁴⁴ na skrócenie ochrony praw majątkowych twórców z 50 lat na 20 lat w odniesieniu do umów wydawniczych zawartych przed wejściem w życie nowych uregulowań. Podczas narad w CUWPGiK w 1952 r. z udziałem przedstawicieli Biura Prac Ustawodawczych Prezydium RM, MKiS, Ministerstwa Sprawiedliwości, Ministerstwa Finansów, MSZ, ZAiKS oraz Związku Literatów Polskich wykryzalizowały trzy interpretacje powyższych zapisów⁴⁵. Pierwsza sprowadzała się do tezy, że upływ 20 lat od śmierci twórcy powoduje wygaśnięcie wszelkich praw; druga przychyliła się do tezy, że uprawnienia stron w umowach wydawniczych zawartych przed wejściem w życie nowej ustawy trwają do czasu całkowitego wykonania umów; trzecia, uznana za kompromisową, mówiła, że zawarte umowy powinny być wykonane jedynie w granicach dotyczących jednego wydania dzieła będącego w druku.

Art. 64 ustawy o prawie autorskim z 1952 r. głosił, że przepisy ustawy nie naruszają praw autorskich wynikających z umów międzynarodowych. Uznano, że zapis ten dotyczy wyłącznie umów zawartych przez Polskę z innym państwem. Nie dotyczy natomiast umów polskiego wydawnictwa z autorem zagranicznym. Przewidywano w związku z tym problemy na gruncie międzynarodowym, ale stosowano zasadę „jeżeli będą komplikacje międzynarodowe, to wówczas będziemy się martwili”⁴⁶. Uważano jednak, że „komplikacje” nie będą miały charakteru masowego, więc świadomie łamano prawa autorskie i obowiązujące konwencje międzynarodowe.

CUWPGiK zwoływał więc kolejne narady i nagminnie przekraczał terminy na odpowiedzi. Przymuszony odpowiadał w podobnym tonie, jak dyrektorowi PIW-u:

[CUWPGiK] komunikuje, że autentyczna wykładnia art. 62 ustawy o prawie autorskim z 1952 r. nie jest ustalona⁴⁷.

CUWPGiK zwlekał z podjęciem rozstrzygających decyzji, chociaż miał uprawnienia dotyczące zawierania umów wydawniczych z autorami zagranicznymi, nie tylko z powodu niejasnych przepisów, ale także dlatego, że nie znał przepisów obowiązujących za granicą. Dopiero natłok spraw zmusił go do działania, czyli wysłania prośby

44 Tekst art. 61. – „Przepisy niniejszej ustawy stosuje się także do praw autorskich istniejących w dniu jej wejścia w życie” i art. 62. – „Umowy o przeniesienie autorskich praw majątkowych zawarte przed dniem wejścia w życie ustawy ocenia się według przepisów dotychczasowych z zastrzeżeniem określonym w artykule następnym”, Dz.U. 1952 nr 34 poz. 234.

45 AAN, CUWPGiK, t. 45, k. 339–337, Pismo prezesa CUWPGiK do Prezesa Rady Ministrów z 10 IX 1952 r.

46 AAN, CUWPGiK, t. 45, k. 182–181, Stenogram z konferencji prawniczej CUW z dnia 7 VIII 1952 r.

47 AAN, CUWPGiK, t. 45, k. 346. Pismo Sekretariatu Prezesa CUWPGiK do dyrektora Państwowego Instytutu Wydawniczego z 27 VII 1953 r.

do MSZ o nadesłanie tekstów przepisów prawnych dotyczących prawa autorskiego i zasad wynagradzania twórców krajowych i zagranicznych obowiązujących w KDL⁴⁸. Nadesłane przepisy wyjaśniły m.in. przyczynę protestów strony czechosłowackiej, gdzie honoraria płacono procentowo⁴⁹. Działania sprzeczne z międzynarodowymi zwyczajami wydawniczymi i prawem autorskim były jednak normą.

W szczególności należałoby udzielić odpowiedzi ZAIKS w sprawie proponowanej przez stronę czechosłowacką klauzuli, ustalając iż nadal obowiązują zasady zarządzenia nr 62 Prezesa CUW z dnia 1.VI.1952 r. (mimo, iż jako jednostronny akt prawny nie jest ono honorowane przez zagranicę)⁵⁰.

„Czytelnik” zwracał się kilkakrotnie do CUWPGiK z prośbą o zmianę stanowiska w sprawie zapłaty honorarium autorom zagranicznym lub wydawcom za wydania tzw. masowe (30 tys. egz. nakładu).

Przypominamy, że z firmą Curtis Brown w N.Jorku zawarliśmy na książkę ALDRIDGE’s umowę dodatkową na 25.000 egz. na skutek zalecenia CUW [I wyd. – 5 tys. egz., przyp. aut.], przy czym strona amerykańska zgodziła się na to, sądząc, że chodzi tu o książkę w wydaniu masowym w pojęciu międzynarodowym tj. w innej szacie graficznej i po niższej cenie. Wydawnictwo Altberliner Verlag Berlin w podobny wypadku odmówiło podpisania umowy na tego rodzaju wydanie, uważając proponowaną stawkę za zbyt niską⁵¹.

„Czytelnik” zwrócił CUWPGiK uwagę, że wydawnictwa zachodnie za większe nakłady płacą więcej np. 8% od ceny sprzedaży za pierwsze 3 tys. egz. i 10% od kolejnych.

[...] staraliśmy się wyodrębnić „wydanie masowe” jednakże wyd. I 5000 egz. [nakład zwykły, przyp. aut.] i wyd. II 25 000 egz. tych książek poza wzmianką na kolofonie niczym się między sobą nie różnią.

Wobec obowiązujących u nas sztywnych cen oraz wobec wielkich trudności, jakie napotykamy przy wykonaniu naszych zadań w drukarniach wszelkie zmiany w wyglądzie zewnętrznym książki i w cenie były praktycznie nie do przeprowadzenia⁵².

Dyrektor wydawnictwa tłumaczył także, że honorowanie nakładu 30 tys. egz. według zaleceń urzędu naraża „Czytelnika” na zarzut wprowadzenia w błąd zagranicznego kontrahenta, a tym samym na proces sądowy i zerwanie stosunków

48 AAN, CUWPGiK, t. 47, k. 29. Pismo do Departamentu Prasy i Informacji MSZ z 4 V 1955 r.

49 AAN, CUWPGiK, t. 47, k. 32–33. Pismo Ambasady RP w Pradze do MSZ z 1 VI 1955 r.

50 Tamże, k. 32.

51 AAN, CUWPGiK, t. 47, k. 39. Pismo dyrektora SW Czytelnik do Centralnego Zarządu Wydawnictw z 28 IV 1955 r.

52 Tamże.

handlowych z wydawcami zagranicznymi, w tym amerykańskim, które reprezentuje autorów, na których „Czytelnikowi” bardzo zależy. Oprócz tego nie dość, że psuje dobrą opinię, to stawia pod znakiem zapytania lojalne wykonywanie przez Polskę układów międzynarodowych o prawach autorskich.

Przewlekłość w załatwianiu tego typu spraw ilustruje np. sprawa berlińskiego (NRD) wydawnictwa Aufbau-Verlag, z którym na 20 dni przed wejściem w życie ustawy o prawie autorskim z 1952 r. umowę na wydanie niektórych dzieł Bolesława Prusa podpisała „Książka i Wiedza”. Aufbau-Verlag poczuło się oszukane, bo znalazło się w gorszej sytuacji niż inne wydawnictwa, które mogły drukować Prusa bez żadnych umów.

[...] Nasze Wydawnictwo nabyło zatem od Was prawo, któremu brak jest typowej cechy prawa autorskiego – mianowicie wyłączności. Nie znajdzie się obecnie żadne Wydawnictwo, które nabyło prawa autorskie nie korzystając już na całym świecie z żadnej ochrony (sic!) [...]⁵³.

Wydawnictwo nie uznało wyjaśnień strony polskiej opartej na przepisach przejściowych z 10 VII 1952 r. (utrzymanie w mocy prawa w zakresie wykonania umów zawartych przed dniem wejścia w życie nowej ustawy)⁵⁴ i nie zamierzało płacić honorarium⁵⁵.

[...] Sprawa się komplikuje, gdyż niewątpliwie umowa ta została zarejestrowana w Min. Finansów, które oczekuje wpływu dewiz z tego tytułu. Rozstrzygnięcie tego zagadnienia jest sprawą polityki strony polskiej w stosunku do wydawnictw niemieckich, czy należy czy też nie bonifikować tą należność i sprawę kompromisowo załatwić⁵⁶.

Ostatecznie CUWPGiK zgodził się na kompromisowe załatwienie tej sprawy i bonifikowania należności w październiku 1955 r.⁵⁷

Podpisywanie umów wydawniczych tuż przed wejściem w życie ustawy z 10 VII 1952 r. było nagminnym procederem i dotyczyło wszystkich rodzajów umów. W sierpniu 1952 r. do PIW-u zgłosili się spadkobiercy zmarłego w 1930 r. Franciszka Fika-Mirandoli, tłumacza *Colas Breugnon* i *Duszy zaczarowanej* Romaina Rollanda w sprawie wypłaty wynagrodzenia za reedycje tych przekładów⁵⁸. Umowę

53 AAN, CUWPGiK, t. 47, k. 77. Tłumaczenie listu Wydawnictwa Aufbau-Verlag z 28 IX 1955 r.

54 AAN, CUWPGiK, t. 47, k. 48. Pismo do Stowarzyszenia ZAIKS z 3 VIII 1955 r.

55 AAN, CUWPGiK, t. 47, k. 51. Odpis listu Wydawnictwa Aufbau-Verlag z Berlina z 18 V 1955 r.

56 AAN, CUWPGiK, t. 47, k. 41. Notatka służbowa dla prezesa CUWPGiK z 24 X 1955 r.

57 AAN, CUWPGiK, t. 45, k. 40. Pismo CUWPGiK do ZAIKS w sprawie umowy z wydawnictwem Aufbau-Verlag z 26 X 1955 r.

58 AAN, CUWPGiK, t. 45, k. 344. Pismo Dyrektora PIW do Zespołu Radców Prawnych CUWPGiK z 18 II 1953 r.

ze spadkobiercami zawarto w tym przypadku 7 VII 1952 r., a zgodnie z ustawą z 10 VII 1952 r. prawo autorskie do tłumaczenia dzieła wygasło. Jeszcze w grudniu 1954 r. nie zapadła decyzja, czy wypłacić należne honoraria⁵⁹.

Bez umów wydawniczych

Ugodą, po wielomiesięcznych uzgodnieniach i zaangażowaniu się w sprawę MSZ, Ministerstwa Finansów i KC PZPR⁶⁰, zakończyły się roszczenia szwajcarskiego wydawnictwa Éditions de la Baconnière w stosunku do „Czytelnika” odnośnie do opublikowania w 1955 r. *Pamiętników Józefa Becka (wybór)*, jako wybór z książki J. Becka *Dernier rapport. Politiquw poloniase 1926–1939*. Szwajcarzy, powołując się na umowę ze spadkobierczynią autora, Jadwigą Beckową, jako właścicielką praw autorskich do utworu, poprosili o uregulowanie sprawy honorarium autorskiego za prawa do przekładu na język polski. Zastrzegli sobie także prawo dochodzenia osobistych praw autorskich w przypadku, gdyby przekład polski nie był zgodny z oryginałem⁶¹. MSZ polecił CUWPGiK, aby przekazał „Czytelnikowi” odpowiedź dla wydawnictwa szwajcarskiego, w której informuje, że w związku z tym, że „materiały zawarte w tzw. pamiętnikach Becka pochodzą z wiadomości, które zebrał on w związku z wykonywaniem czynności urzędowych w Polsce, honorarium autorskie w tej sprawie nie przysługuje”⁶². Odpowiedź była kuriozalna – także dlatego, że władze doskonale sobie zdawały sprawę, że złamano prawa autorskie osobiste i majątkowe (zarówno w świetle konwencji berneńskiej, jak i prawa polskiego), nie podpisując stosownej umowy na przekład książki oraz że nie ma szans na wygranie ewentualnego procesu⁶³.

Postępowanie takie było świadome i zgodne z polityką władz, o czym świadczy choćby fakt, że „Czytelnik” pomimo roszczeń Éditions de la Baconnière kontynuował także prace nad wydaniem *Kwiatuszków administracyjnych* Felicjana Sławoja Składkowskiego, wydanych 1959 r. w londyńskim wydawnictwie Bolesława Świdierskiego w ramach cyklu „Czasy i ludzie”⁶⁴. Prezes wydawnictwa Ludwik Kasiński informował prezesa CUWPGiK Karola Kuryłuka:

59 AAN, CUWPGiK, t. 45, k. 349. Pismo prezesa CUW do prezesa CUWPGiK z 14 XII 1954 r. w sprawie zażalenia ob. Jerzego Pileckiego.

60 AAN, CUWPGiK, t. 47, szereg dokumentów od k. 57 do k. 79.

61 AAN, CUWPGiK, t. 47, k. 64. Pismo do ministra spraw zagranicznych z 8 VI 1955 r.

62 AAN, CUWPGiK, t. 47, k. 66. Pismo Prezesa CUWPGiK do Ministra Spraw Zagranicznych z 3 VIII 1955 r.

63 AAN, CUWPGiK, t. 47, k. 78-79. Notatka do prezesa CUWPGiK w sprawie *Pamiętników Józefa Becka* z 21 IV 1955 r.

64 Zob. K. Tarka, *Jest tylko jedna Polska. Bolesław Świdierski – emigrant w służbie Polski Ludowej*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2007, nr 6/1, s. 274–275.

[...] Uważamy, że obojętnie w jakiej formie pamiętniki Składkowskiego wydamy – chodzi nam przecież o zachowanie postaci jak najbardziej zbliżonej do oryginału – nie uchronimy się od ewentualnych roszczeń autora lub posiadaczy jego praw⁶⁵.

Prezes Kuryluk, powołując się na uzgodnienia z MSZ, odpowiedział, by biorąc pod uwagę „ujemne skutki polityczne”

[...] w razie potrzeby zapoznania czytelnika polskiego z niektórymi książkami tego typu ukazującymi się w krajach kapitalistycznych, Wydawnictwo stosowało formę komentarzy z podaniem cytat, względnie inną formę (np. omówienie książki przez autora polskiego) w ten sposób, by nie naruszać praw autorskich⁶⁶.

Inną z form łamania praw autorskich, oprócz wydawania książek bez stosownych umów, była ta zastosowana m.in. przez Wyd. MON w 1950 r. w przypadku kolejnych wydań *Handlarzy śmierci* Helmuta C. Engelbrechta i Franka C. Hanighena. W 1947 r. poprzednik Wyd. MON – Wydawnictwo „Prasa Wojskowa”⁶⁷ wydało ten tytuł w nakładzie 10 tys. egz. na podstawie umowy zawartej z firmą wydawniczą J. Przeworski, posiadającą prawa autorskie do polskiego przekładu na podstawie umowy z Dodd Mead Co z Nowego Jorku⁶⁸. Następnie już jako Wyd. MON w 1950 r. wydało kolejne 10 tys. egz. tego tytułu, ale bez zawarcia umowy i zapłacenia stosownych należności w myśl przepisu art. 62 ustawy o prawie autorskim. Opierano się w tym przypadku na jednej z nieoficjalnych interpretacji, że wykonaniu podlega tylko umowa co do jednego wydania, przestaje zaś wiązać co do dalszych wydań. W 1955 r. do wydawnictwa zgłosiła się firma Curtis Brown (zawarła ona po 1947 r. umowę z wydawnictwem J. Przeworski) w sprawie rozliczenia za wydanie książki, a także likwidator firmy J. Przeworski. Zaproponował on gotowość usankcjonowania faktu wydania przez Wyd. MON kolejnych 10 tys. egz. książki bez umowy, żądając w zamian dokonania cesji 10% od ceny katalogowej książki oraz przekazania należności przypadającej Curtis Brown w wysokości 100 funtów. Dyrektor Wyd. MON pytał CUWPGiK, czy może zapłacić tylko wydawnictwu angielskiemu z pominięciem

65 AAN, CUWPGiK, t. 47, k. 68. Pismo prezesa SW „Czytelnik” do prezesa CUW z 27 VI 1955 r.

66 AAN, CUWPGiK, t. 47, k. 57. Pismo prezesa CUWPGiK do prezesa SW „Czytelnik” z 27 IX 1955 r.

67 Wydawnictwo „Prasa Wojskowa” powstało w 1947 r., a w 1950 r. przekształcono je w Wydawnictwo MON, które w latach 1952–1953 podzielono na kilka odrębnych firm – Wydawnictwo Czasopisma Wojskowe, centralny Kolportaż Wojskowy, Wojskową Agencję Fotograficzną, drukarnie i przedsiębiorstwo państwowe Wydawnictwo MON, które w połowie lat 50. XX w. stało się jedyną oficyną wojskową w PRL. Zob. P. Dobrołęcki, *Sto lat wydawnictwa : od czasopisma „Bellona” do spółki Z o.o.*, „Biblioteka Analiz” 2018, nr 7, s. 12–16.

68 AAN, CUWPGiK, t. 47, k. 106–107. Odpis potwierdzenia ustnych warunków odstąpienia praw autorskich do jednego wydania książki *Handlarze śmierci* z 6 VI 1947 r. tamże, k. 108–110. Umowa zawarta między Dodd Mead Co w Nowym Jorku a Pp. Przeworskimi na wydanie książki *Sprzedawcy śmierci* z 23 XI 1948 r.

likwidatora firmy J. Przeworski⁶⁹. Po analizie sprawy uznano, że należy przyjąć jednak propozycję likwidatora firmy J. Przeworski.

Zakończenie

Ustawa o prawie autorskim z 1952 r. miała na celu wzmocnienie kontroli państwa nad polityką wydawniczą, a tym samym nad przekazem treści intelektualnych, co prowadziło do ograniczenia sfery wolności w tym zakresie. Wprowadziła ona ścisłą reglamentację zwłaszcza wynagrodzeń autorskich, które przestały wynikać z uwarunkowań rynkowych, ale zależały od decyzji administracyjnych. W przypadku przekładów niestosowanie się do regulacji międzynarodowych w tym zakresie doprowadziło do wstrzymania zgód na tłumaczenia polskie, a także uniemożliwiło wejście literatury polskiej na rynki zagraniczne, zwłaszcza zachodnie.

CUWPGiK odgrywał w tym zakresie znaczącą rolę, bo mimo przysługujących mu uprawnień stosował strategię unikania odpowiedzi i zwlekania z rozstrzygnięciem spornych praw, akceptując niejako łamanie praw autorskich⁷⁰. Wydawnictwa także zwlekały i przeciągały sprawy dotyczące honorariów i umów lub w ostateczności samodzielnie je rozstrzygały. W związku z denominacją, która spowodowała, że krajowe stawki honorariów autorskich w przeliczeniu na waluty obce stały się znacznie wyższe, wydawnictwa nie zawierały umów wydawniczych, decydując się na wydawanie autorów i łamiąc ich prawa. W przypadku zawarcia umów wydawnictwa narzucały wysokość wynagrodzeń w wysokości 1/5 stawek autorów krajowych, co wywoływało sprzeciwy i interwencje na drodze dyplomatycznej. Od 1950 r. ZAiKS nie wypłacał honorariów autorom zagranicznym. Sprawę ustalenia ich zasad oraz rozliczeń międzynarodowych uznano za bardzo pilną dopiero w 1955 r.⁷¹ Projekt uregulowania rozrachunków z krajami kapitalistycznymi zakładał wypłaty honorariów „w miarę posiadanych dewiz”, a z KDL zasadę zaniechania dokonywania rozliczeń⁷². Decyzje podejmowano tylko w gardłowych sprawach, co nie uchroniło Polski przed kosztownymi procesami oraz stratami wynikającymi z braku wpływów z honorariów.

W czasach PRL-u, a szczególnie w okresie stalinizmu przekłady były uzależnione od polityki zagranicznej państwa, tak jak jej instytucje: tłumacze, ich organizacje, wydawnictwa, krytyka przekładu⁷³. Wpływ na wybór tłumaczy i tekstów do tłu-

69 AAN, CUWPGiK, t. 47, k. 105. Pismo dyrektora Wyd. MON do CUWPGiK z 29.02.1955 r.

70 Świadczą o tym zachowane w AAN pisma wydawnictw do CUWPGiK. AAN, CUWPGiK, t. 45, k. 327–336.

71 AAN, CUWPGiK, t. 48, k. 10. Pismo MKiS do prezesa CUW z 16.07.1955 r.

72 AAN, CUWPGiK, t. 48, k. 11. Pismo Centralnego Zarządu Wydawnictw do prezesa CUW z 5.07.1955 r.; tamże, k. 17. Uzasadnienie projektu wytycznych w sprawie ustalenia zasad wynagrodzeń autorskich twórców zagranicznych oraz rozliczeń międzynarodowych w tym zakresie.

73 L. Małczak, *Tłumacz jako instytucja: przypadek PRL i drugiej Jugosławii*, „Przekłady Literatur Słowiańskich” 2015, t. 6, cz. 1, s. 281–289.

maczenia zarówno na język polski, jak i z języka polskiego miały przede wszystkim czynniki polityczne. Efektem była wąska oferta literatury obcej, szczególnie zachodniej, jakoś ukazujących się przekładów zarówno polskich, jak i obcych autorów, a także „nieobecność” przekładów polskiej literatury w krajach zachodnich⁷⁴ i wybiórcza w KDL.

Bibliografia

Źródła

Archiwum Akt Nowych zespoły PZPR oraz CUWPGiK.

Opracowania

„Ruch Wydawniczy w Liczbach” 2022, t. 73: 2021 Książki.

Bates J.M., *Cenzura w epoce stalinowskiej*, „Teksty Drugie” 2000, nr 1–2, s. 95–120.

Błeszyński J., *Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Marcina Jana Stępnia pt. Autorskie prawa majątkowe w prawie polskim i rosyjskim. Analiza prawno-porównawcza napisanej na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Szczecińskiego pod kier. nauk. dr hab. prof. USz Doroty Sokołowskiej, Warszawa 1 X 2018 r.*, maszynopis, [on-line] <https://wpia.usz.edu.pl/wp-content/uploads/recenzja-prof.-dr-hab.-Jan-B%C5%82eszy%C5%84ski.pdf> – 18.08.2021.

Bromberg A., *Książki i wydawcy. Ruch wydawniczy w Polsce Ludowej w latach 1944–1957*, wyd. 1, Warszawa 1958.

Chamera-Nowak A., *Książka a stalinizm*, Warszawa 2019.

Choriew W., *Ingerencja ZSRR w życie kulturalne Polski (1944–1953)*, „Napis. Pismo poświęcone literaturze okolicznościowej i użytkowej” 2000, t. 6, s. 257–265.

Czajkowska-Dąbrowska M., *Sytuacja prawna autorów obcych w Polsce*, Lublin 2019.

Dobrołęcki P., *Sto lat wydawnictwa: od czasopisma „Bellona” do spółki Z o.o.*, „Biblioteka Analiz” 2018, nr 7, s. 12–16.

Jarosz D., *Communist Authorities, the Society, and the Book in Poland 1945–1989: Mutual Relationships*, [w:] *Books versus Power. Studies in Relations between Politics and Culture in Polish History*, eds. J. Soszyński, A. Chamera-Nowak, Frankfurt am Main, Peter Lang GmbH, 2015, s. 240–257.

Jarosz D., *Dzieje książki w Polsce 1944–1989. Wybór źródeł*, Warszawa 2010.

Jezioro J., *Wybrane zagadnienia dotyczące relacji między prywatnoprawnym i publicznoprawnym uregulowaniem prawa autorskiego*, [w:] *Księga dla naszych kolegów*, red. J. Mazurkiewicz, Wrocław 2012, s. 183–198.

Kaliński J., Landau Z., *Gospodarka Polski w XX wieku*. Warszawa 2003.

Kamińska-Chełminiak K., *Cenzura w Polsce 1944–1960. Organizacja, kadry, metody pracy*, Warszawa 2019; *Główny Urząd Kontroli Prasy 1945–1949*, red. D. Nałęcz, Warszawa 1994.

⁷⁴ Zob. A. Kremer, *Przekłady, kanony, przemieszczenia*, „Konteksty Kultury” 2020, z. 1, s. 5–14.

Kondek S.A., *Literatura popularna w ofercie czytelnicznej polskiego socrealizmu*, [w:] *Socrealizm. Fabuły – komunikaty – ikony*, red. K. Stępnik, M. Piechota, Lublin 2006, s. 23–32.

Kondek S.A., *Papierowa rewolucja*, Warszawa 1999.

Kondek S.A., *Władza i wydawcy. Polityczne uwarunkowania produkcji książek w Polsce w latach 1944–1949*, Warszawa 1993.

Kremer A., *Przekłady, kanony, przemieszczenia*, „Konteksty Kultury” 2020, z. 1, s. 5–14.

Królak J., *Paratekst w służbie propagandy. Wprowadzenia w przekładach literatury pięknej na język polski i czeski w latach 50. XX wieku*, „Przekłady Literatur Słowiańskich” 2017, t. 8, cz. 1, s. 159–177.

Mańczak L., *Tłumacz jako instytucja: przypadek PRL i drugiej Jugosławii*, „Przekłady Literatur Słowiańskich” 2015, t. 6, cz. 1, s. 281–289.

Mielczarek T., *Uwarunkowania prawne funkcjonowania cenzury w PRL*, „Rocznik Prasoznawczy” 2010, t. 4, s. 29–49.

Mrowczyk E., *Obca literatura kryminalna bez tłumacza*, „Między Oryginałem a Przekładem” 1997, R. 3, s. 79–86.

Ustawa o prawie autorskim z dnia 29 marca 1926 r. Łódź: Czytelnik, 1945.

“Authentic Interpretation”. (In)compliance with copyright law and international conventions against foreign publishers and creators during Stalinism in light of materials the Central Office of Publishing, Graphic Industry and Bookselling

Abstract

In 1952, the Communists changed the copyright law in Poland that limited copyright protection and linked it to censorship. From the very beginning, however, they deliberately violated copyright laws and international conventions, including the Berne Convention which Poland had been a member of since 1920. The new law strengthened government control over publishing policies and over the transmission of intellectual content that ultimately led to restrictions on the freedom of expression. In particular, the law introduced strict rationing of authors' earnings, which ceased to be market-driven and depended on administrative decisions.

In the case of translations, noncompliance with international regulations led to the withholding of approvals for Polish translations and prevented Polish literature from entering foreign markets, especially Western ones. Books were published without translation approvals, and royalties were charged in violation of international rules. Additionally, payments were withheld especially to Western countries, and the provisions of publishing contracts were not respected. Foreign publishing agencies were abolished and trade contacts were taken over by a state agency. These practices resulted in a significant deterioration of contacts with foreign publishers, including those from the countries in the so-called Eastern Bloc. The result was a narrow readership of foreign literature (especially Western literature), a reduction in the quality of the translations of both Polish and foreign authors, and the absence of translated Polish literature.

Keywords: copyright, international conventions, Stalinism, Polish Peoples' Republic.